

FILLÉRTÁR

mindennemű közhasznú ismeretek terjesztésére.

33.)

Kijön minden szombaton.

(October' 11-kén, 1834.)

H u n y a d v á r .

Ez a hajdan nagy erősség, most a régiség dicső emléke, melyet a hunnokok magas kösziklára építettek, szemközt az Aurelianus császár neje, Diva Faustina által alpolitott, jelenleg is fennálló Dévai várral. Ritka vár díszkedhetik nagyobb hirű birtokosokkal az előkorból.

Déva felől menve Vajda Hunyad mező város felett, már messziről kitűnik magas bástyáival; de bájolóbb látmánya, midőn közelebről a tisztán csergedező Zalasd esermelynél, mintegy fél körben körülvágott meredek köszirtből felemelkedve tekintetik. Ezen esermely borzadásal szemléhető a bejárás széles és hosszú hidról, mint vágja ketté az iszonyu köszirtet és mint hajt egy malmot a mélységbe lerohanó zuhatagával. Felül a hegyekből valami 500 lépésnyiről vashámorokat hallani döböntő robajokkal, melyekben az erdélyi legjobb vas készül. Ugyan ezen hidról felte kintve bámulásra ragadtatik a néző a fenséges vár látásán, mellynek olasz és goth mű számos ablakaiból jobra a város, balra a hámorok és hét falu festőileg ötlük elő. Felül a váron az ugynevezett sz. Péter hegyén, a templariusok templomának dűledékei látszanak egyéb épületi romokkal.

A hunnoktól fogva Zsigmond királyig homály fedi ezen várnak történetét. Zsigmond e vidékre jövén, a havasalföldi oláhok hatalmaskodó fejedelme Dán ellen, ezen várat megszerette, és ujonnan kijobbítván, a törökök ellen védbástyaúl tevő, sőt a királyi várak sorába helyhezé, és várnagyságát a Marsinai Sándor leányával, Erzsébettel jegyben volt Székely Hollós Jánosra bizta, még pedig oly ígérettel, hogy ezen kegyelmét maradékaira is firól fira kiterjesztendi. Hollós János elhalván, özvegye, a kised Jánossal nem bír a gondnak terheit;

másodszor is férjhez ment egy *Bulhi* nevű ügyes férjhez, és ettől is özvegyen maradván, harmadszor házasságra kelt *Csolnakosi* Jariszlóval. Ezeket zavarta oly homályba a regékben gyönyörködő népmonda, melly szerint Zsigmond király törvénytelen gyermekének mondatik a nagy Hunyady. A vár az árva Hollósi Jánosra örökségül szállott tehát, ki utóbb vajdája lett Erdélynek, és róla a vár is *Vajda Hunyad* nevet vett magára, addig csak Hunod, vagy Hunnad, legrégebben pedig Hunn-ak hivattatván.

1445. Magyarország' gubernátorává lévén a nagy Hunyadi János, kinek Hollósi nevéhez ezen melléknév járult birtokáról, újra építette a várat, négyszegű faragott kövekkel, oszlopokkal, kerítéssel ékesítve, és nejevel Horogszegi Szilágyi Erzsébettel pompás lakká tette. Halála után *Mátyásra* szállott, ki mint király is birta atyai törvényes jószágát, és több oklevelet adott ki benne, honnan világos, hogy nemcsak gyakran meglátogató, hanem olykor olykor lakta is. Mátyás' lehuntya után a hazával együtt Hunyadvár is gyászolni látszott, szomorú kormával húzván be az idő hajdani szép fényét.

Mátyás ugyan maga Kolosváron született, de szerencsétlen bátyja, *László*, ezen várból látta legelőször a világot, melyet később utolsó pillanatja oly gyászosan zárt be halálos sejtésséggel. Mátyás után, ki sok nevezetes építményekkel díszesítette, János fíjára került a vár, ki 1504 esztendőben kimulván, özvegye *Frangepán* Erzsébet ebben gyászolta örömtelen özvegységét, míg *Brandenburgi* marchio Györgyhöz menvén, magával együtt a várat is annak birtokába vitte, és Ulászló lévén ezen házasság' szerzője, a marchiot megerősíté birtokában. De ez gyermektelen tékozoló ember lévén, 1515. *Thörök* Gáspárnak és Miklósnak el-

adta a' várat. Ezeknek maradéka Bálint, ki Izabellának egyik fő udvarnoka volt, Konstantinápolyban elhalván, unokája István, ki a' fiú ágon már csak maga maradt, *Bethlen* Gábornak adta el, ettől pedig *Báthory* Gábor fejedelem vette által, ki *Bethlen* István fogadott fiára hagyta, erről ismét több kezeken *Szécsy* Mária' birtokába jutott. 1635 *Bethlen* Péter és neje *Illésházy* Katalin birta, utánok *Zólyomi* 's *Tököli* Imre néjével *Zrinyi* Ilonával; végre az *Apafaké* lett. A' sok változott birtokok alatt nem kevés viszontagságokon ment által e' díszes fejedelmi vár, hol királyok, hol fejedelmek, hol egyes vitézek 's várnagyok bírván, hol puszta magányban állván. 1599 az oláh *Mihály* vajda' gyülevész pusztítói felégették; 's csak *Bethlen* Gábor hozta ujolag helyre 1618. Az erdélyi fejedelemséggel az ausztriai Házra szállott, és királyi uradalommá lévén, valamint egész Erdély ugy ez is, nyugszik a' sok villogó zavarok után. 1817 felséges *Fejedelmünk* Hitvesével együtt beutazván Erdélyt, ezen várat is megtekintette, 's elébbeni díszes fényébe visszaállítását rendelvén, most több helyen mutatja az atyai uralkodó' nevét.

Vajda Hunyad mezőváros csaknem egészen alatta fekszik a' várnak, 's a' közellévő falukkal a' vár' uradalmához tartozván, együtt szenvedé vele a' sok viszontagságot. —

Az európai nemzetek' táplálata.

A' táplálattalbeli izlés minden nemzetnél ennek egyes karakterétől függ, 's a' legmiveltebb nemzetek nem mindig finnyásabbak a' választásban, sőt inkább azt mutatják némelly példák, hogy kevésbé miveltebb nemzetek utálnak némelly ételt 's még nem is tűrhetnek, holott mi nyalánságul vesszük, 's így megfordítva. Azt azonban nem vitatjuk, miveltségi hiány miatt van-e ez ugy azon nemzeteknél, vagy az ésszel oly gyakran küzdő szokás gyakorolja-e befolyását? Így szeretik a' tibetiek sokkal inkább a' nyers jühhust, mint a' sültet; a' chinaiak zápult tojást inkább mint friset. Midőn Clapperton Áfrikában a' baussani szultánál reggelizett, több nyalánságok közt vizipat-

kány is hozatott fel sülvé, besózott alligator tojásokkal, 's az áfrikaiak neveték az idegen' izlését, hogy a' halat és hust ezeknél töbre becsülte. Persiában és Arábiában nagyon szeretik a' sáskát; addig sütik, míg lábai és szárnyai lehullnak, 's ugy árulják a' piacon. Néhány törzsökök Indiában a' Miszurinál némelly időben csak hangyával élnek, 's az ebből készült levest nagy étvággal eszik. Sokat számolhatnánk elő különböző nemzetekről, de a' más világ részietek hagyván, itt csak az európaiak táplálatait számoljuk-el, kiknél a' táplálattal leginkább helybeli körülmények határozzák meg; noha az életmódnak is nagy befolyása van reá. De gyakran átugorja az európai ezen körülményeket, 's oly eledelket választ asztalára, mellyeket a' természet 's éghajlat megtagadni látszik tőle, vagy mellyek nem mindig felelnek meg helyzetének. Minthogy a' közönséges eledel, a' mennyiben a' készítés el nem változtatja, csak rövid megemlést kíván, itt főképpen a' nemzeti eledelék és ételek' használásának módját adjuk egy kissé bővebben elő.

Az angol buzakenyérhez ragaszkodik, melyet azonban igen rosszul süt, és félig sült kövér húshoz, utálván a' finom kenyér; néha halat, zöldséget 's tejételt is eszik; ritkán kezdődik ebédje levesen, de mindig sajton és vajon végződik. A' ser, melly igen jó, erősen ivatik, a' bor is, de drágasága miatt csak a' vagyonosbak által, a' kávé ritka 's hig, szokottabb és jobb a' thea. A' hegyi skót zabkásával és pogácsával elégszik meg; tejet és pálinkát (whiskyt) iszik, melly utóbbinak rossz befolyása van az egészségre. Az alsóbb osztályu *irlandus* nem ismeri a' húst, 's igen ritkán lát asztalán kenyeret; növényeken, különösen kolompéron 's héringen tengődik, csak a' pálinka vidítja fel.

Megjegyzésre méltó, hogy az angolnak rozsa és buzája Tatárországból került; spárgája Ásiából; salátája Hollandiából; köménye a' Canári szigetektől; fokhagymája keletről; retekje Chinából; babja Keletindiából; leneséje Franciaországból; kromplija Braziliából; dohánya Amerikából; czukra Indiából; jázminja Keletindiából; tulipánja Kappadóciából; liliumja Syriából; szekfüje Olaszországból; a' narancsot Carrew család hozta be, a' szilvát Cromwell

Tamás, 's Lambethben most is megvannak a' figefák, melyeket VIII Henrik alatt Pol kardinális legelsőben ültetett.

A' *partugálok*' eledele hús, leginkább hal; a' szegénység kenyérrel, szárdellával és borral él közönségesen; a' figehab és gesztenye is ide tartozik. Mindezeket az utczákon árulják a' fővárosban. A' hús igen drága. Az ételek olajjal készítetnek meg. A' sütemények nagy becsben tartatnak. A' portugálok igen mértékletesek, kevés bort isznak, de annál több fagylatot fogyasztanak el, 's azért különös jégtartó házaik vannak.

Spanyolországban nagyon is silányul él a' szegénység; olajlevest eszik hagymával, borsóval és kolompérral, hús nélkül, mert felettébb ritka. A' közép osztály' nemzeti eledele a' *porchero*, a' nagyobb rendűeké az *olla potrida*. A' *porchero* marha 's jühusból, szalonnából, borsóból, kolompérből, néha rizsből is áll; mindezek együtt főzötven meg, erős levest adnak, 's nem kellemetlen ételt. Az *olla potrida* hasonló vegyület mindenféle apróra vágott, gyökerekkel kevert és pástétom formába öntött husból áll. Egyébiránt a' csokoláde nagyon fogyasztatik. Bort keveset isznak, de jeges vizet annál többet.

A' *francia* igen nagy barátja a' jó 's finom ételnek; mindig nyalánkoskodik. A' francia konyha a' főbb ranguaknál mindenütt elfogadtatott, csak hogy néha felettébb elmeszterkeltetik. Nincs is annyi alkalom egy országban is mint itt, hogy a' gyomor' számára minden pillanatban valami jó izü kapathassék. — A' boron kívül az éjszaknyugoti részeken alma- 's körtvélymust 's imitt amott ser is emésztetik. Kávét sokat fogyasztanak, de csokoládét és tehat kevesebbet. A' mezei ember, kivéven a' sovány tartományokat, jól él, csaknem minden nap húst eszik, 's egy nap négyszer is ül asztalhoz.

Az *olaszok* nem igen szeretik a' marhahúst, és csak sósva eszik; ellenben a' borjudiszó- 's hárányhus nagyon kedves előttök. Hal, gomba 's kerti vetemény hasonlóul gyakran megfordul az asztalon. Sok szegény *paraszt polentát* eszik kenyér helyett. Jeges viz és minden hüvesítő ital szerfelett kedves; bort csak vízzel isznak asztalnál; ebéd után pedig

egy keves likőrt. Az olasz igen mértékletes mind evésben mind ivásban.

A' *helveta* tart valamit a' jó ételre 's italra, különösen szereti a' bort és húst. Mindennek jónak kell lenni, 's jó asztalért többet csinál mint más nemzetbeli. Még a' szegények is jól akarnak élni, noha az élelem, melly egykissé távolról szereztetik, nem kevéssé drága.

A' *német* mezei ember' közönséges eledele kenyeren kívül hüvelykes vetemény. Hurka, imitt amott sódar, füstölthús, de csaknem közönségesen savanyu káposzta, tésztás ételek, 's az újabb időben burgonya. A' városi polgár jobban él, noha az is nagyon ragaszkodik a' hüvelykes veteményhez és téasztás ételhez, de a' mellett mindig van tehénhúsa és gyakran pecsenyéje is. A' gazdagok és előkelők francia konyhát tartanak. Az ital közönségesen bor, ser 's itt ott gyümölcsmust. A' kávé gyakran pótlékkal váltatik fel.

A' *hollandus* kedveli a' jó asztalt, kevés kenyeret eszik és ritkán fris húst, mint általában semmi zsiros ételt. A' köznép burgonyával és darával táplálkozik, leginkább pedig hallal. A' sódart és sózott húst is nagyon szereti a' hollandus. Legkedvesebb itala pálinka és ser; a' bor drága 's ritka, a' kávé gyenge; a' helyett erős és sok theát iszik, vajas kenyeret fogyasztván mellette, sajtal és hússal.

A' *dánok* szeretnek jól enni, de mértékletenség nélkül táplálatos edelét keresnek, főképen húst, 's az újabb időben közönségesebbé kezd válni a' zöldség, a' helyett a' sózott hal tállaltatván fel ritkábban. Ser és pálinka teszi az italt, a' méhser apródonként marasztatván ki dívatból.

A' *norvega* buzakenyér helyett zabkalácsot fogyaszt, mellyet lapos köven vagy tep-siben süt. Szükség' esetében fenyőkéreg is egyvelítetik a' liszt közé. A' legközönségesebb edel zabdara-pép, hal, hús és tejes ételek, a' legközönségesebb ital tej, savó, pálinka, ünnepléseknél ser.

A' *svéd*, tudnillik a' közrendű, csak egyszer süt esztendőben gabonakenyeret, azért ez mindig kökeménységű, 's hallal fogyasztatik. — A' *finneknek* több húsu van; ezeknél a' nagyobb házakban is szokás gabonapálinkát sajtal, sózott hallal vagy hússal előbédül feltenni az

étvágy' gerjesztésére. Pálinka, ser és bor legközönségesebb ital, kávé 's puncson végződik a' vendégség. — Az *irlandi*-nak pogácsája, de töhnyire szárított hal pótolja ki kenyérét, füstölt vagy sózott húst eszik, 's tejből és savóból mindenféle ételt készít magának, a' zsíros hal és savanyu vaj legkedvesebb táplálata. Az izlandiai moh liszt' és pép' csinálására szolgál. Viz, tej és savó az ital; de ezenkívül egy *blanda* nevűt is készít az izlandi, vízből, savóból, kakukfűből és bogyóndvből; pálinkája, sere, hora és kávéja csak a' gazdagabbnak van.

A' *pommeriek* elég szűkőn és soványul élnek, kenyér és füstölt marha- vagy ludhús legszokottabb eledelök. A' *vendus* gabonalisztje közé borsó, bab és daralisztet egyvelít. Pohánka 's árpa mézzel megöntve legkedveltebb eledele a' *kaszabani*-nak.

A' *lengyel* szereti a' zöltséget és hüvelykes veteményt, különösen pedig a' szeszes italokat, mellyekkel mértéktelenül él. A' bor, melly szinte becses, nagyon drága.

Az *oláh* turót csinál juhtejből, 's ezzel nem csak él, hanem kereskedik is.

A' *magyar* kenyér mellett szalonnát eszik, ezt gyakran megborsolva, jó zsíros káposztát sódorrallal, perkelt marhahúst; de a' hegyes és sovány vidékekben sovány túróval és zabkenyérrel meg kell elégednie. Hozzá szeszes italokat iszik; de ezt csak az alsó osztályról kell érteni, a' boldogabb helyzetűek igen szeretik a' jó asztalt, a' gazdagok pedig francia konyhát tartanak, 's ezeknél mindenféle finomabb ételek és italok divatoznak, ritka nemzet lévén, melly a' természet' bősége által ennyi jóban részesülne.

Az *illírek* szűkőn táplálkoznak; növény és egy keves juhhus csaknem minden eledelök; legkedvesebb az ugynevezett kolazh sütemény; némmely helyen a' polenta is szokásban van, melly kukoriczából készül. — A' *likánoknak* zabkenyerök, tejök és sajtjuk van.

A' *tótorszaginak* rozs kenyere mellett köles és kukoricza kása, disznóhús legkedvesebb eledele, és csaknem mindennap azt eszi. Ezen népnek itala ser és pálinka, mellyet az asszonyok is kedvelnek, de mézzel egyvelítve.

A' pór *muszka*' eledele szintoly egyszerű, állván fekete rozskenyérből, árpából, fejes ká-

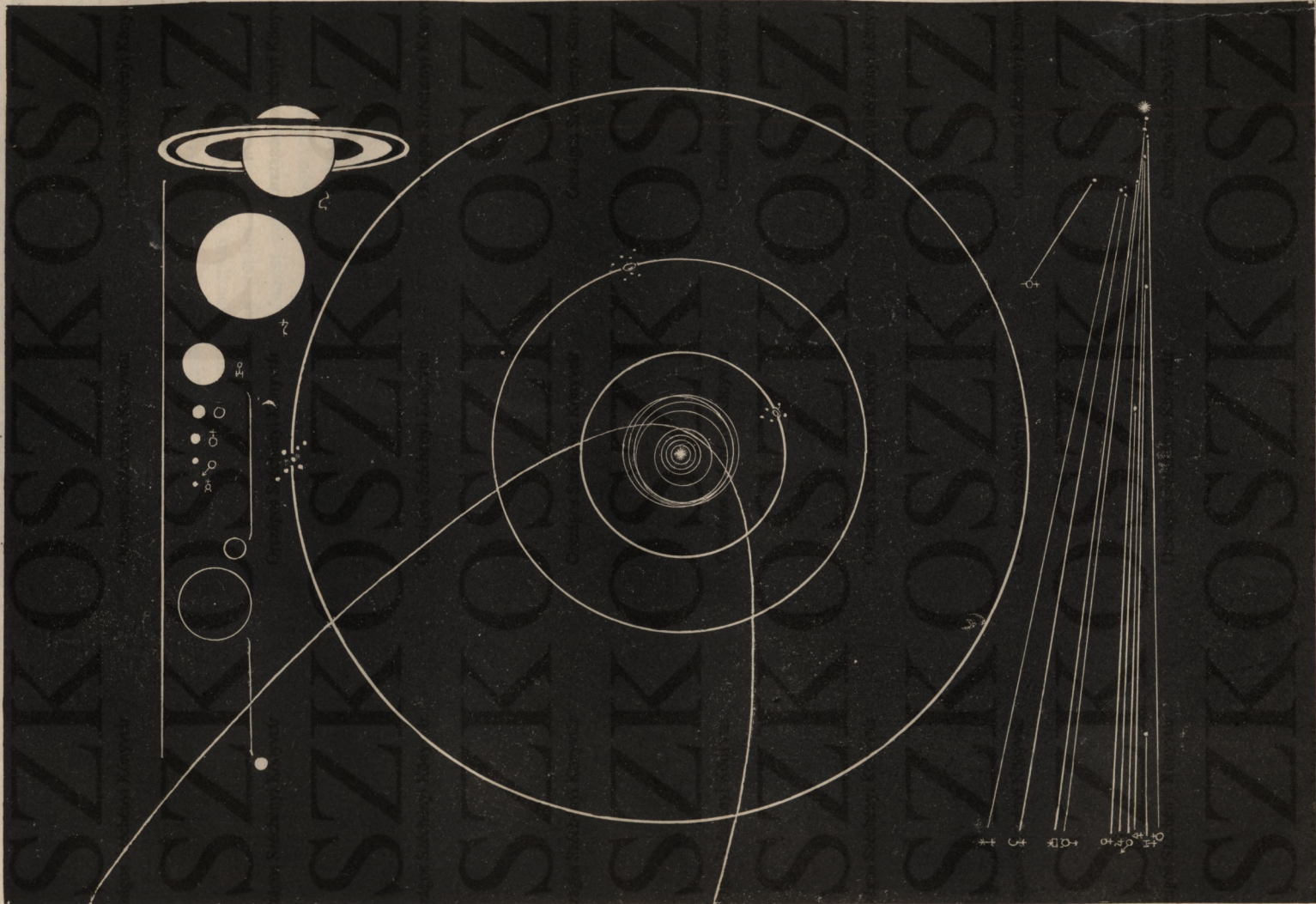
posztából, gombából, tojásból, sózott halból és néha, de ritkán, husból. A' hagyma és ugorka hasonlóul kedves, savanyu káposzta is divatozik, de leginkább a' nemzeti leves, melly *borlts*-nak neveztetik, megsavanyított czéklából, darával és árpával készítettén. A' legszokottabb ital ser és pálinka, mellyeknek különbözőféle nemei vannak. — A' *kálmukok* tejből csinálnak pálinkát, a' *kamsatkaiak* ezt czukorfűből készítik. Muszkaországban bogyókból is különbözőféle bor készítettik, p. o. ribiskebor, eperbor, 's a' t. Az előkelők, kiknek igen válogatott asztaluk van, likört is sokat fogyasztanak.

Szükségeinek kielégítésére csak juhhus, rizs, kávé, dohány és opium kell a' *töröknek*. Legkedvesebb eledele a' *pillau*, melly párázott rizsből áll, 's a' gazdagoknál apró marhával (haromfival) és juhussal egyvelítetik. Zöltség és hüvelykes vetemény használtatik. Asztal ugy terítetik, hogy egy darab kerekbőr a' földre terjesztetvén, erre egy háromlábú székhelyheztetik, 's egy nagy tálban rátéttetik az étel. Köröslég letelepedik a' török család, kovásztalan lepényt vesz elő tányér gyanánt, a' folyadékot fakanállal merítgeti, egyébiránt ujjaival lát az ételhez, mert kés meg villa nincsen szokásban. A' kaimák főzéssel megsüritett tej, mellyet szelni lehet. A' serbet fagyalthoz hasonlít 's haraczkból 's a' t. készül, apró táblácskákban áruttatik, 's ez vízben és hóban felozlattatik. A' esauert seprőből vagy üledékből tejjel készül, 's megszáraztatván, azután vízben felozlattatván igen hívesítő italt ad. A' kavét erősen issza a' török. Az opiummal valami aluszákos kórságba igyekszik magát súlyeszteni. — A' görögök többféle növényvel élnek olajban és vajban főzögetvén. Beszózott olajbogyó 's káviár csaknem minden ebédjőknél van, süteménynek és hagymának szinte ugy nem szabad elmaradni. A' köznép gyümölcselel és dinnyével él leginkább, még pedig azzal, melly róla minálunk görög dinnye nevet visel.

Egy angol, Murray, rem régen adott ki egy könyvet az emésztésről, mellyben megmutatja, hogy csaknem mind azt, mi a' földön, vízben és levegőben tenyészik, nő 's él, meg-eszi az ember. Délamerika' régi lakosai sem-

Hunyad.

Nap-rendszer.

mi előttől nem iszonyodnak, megeszik a' kigyót, gyíkot; Humboldt gyermekeket is látott iszonyu százlábu férgeket huzgálni ki lyukaikból és mohón falni. Hindostánban a' kutyával, sassal, és ölyvel veszekedik az ember a' dögön. Nyugotindióban a' pálmafán talált vastag hernyó fényüzési ciknek tartatik, a' japáni fecskék' fészke pedig oly drága, hogy 100 tallérba is kerül egy tál étel.

Végre csak azt jegyezzük meg, hogy a' hús nem látszik elkerülhetetlenül szükségesnek a' táplálatra, sőt bizonyos tekintetben rokonná teszi az embert a' ragadozó állatokhoz, mert a' veres tenger melletti arabsok soha sem esznek húst, mégis erősebbek az európaiaknál, egészségesebbek és hosszabb életűek. Az afgánok, kik csupán kenyérrrel, aludt tejjel és viszel élnek, 's oly éghajlat alatt laknak, hol ugyanazon napon a' legnagyobb hőség és hidegség egymást váltva uralkodik, oly erősök, mint egy londoni köszénhordó, ki csak hússal 's portterrel él. Palafon doctor azt is megmutatá egyébiránt Kalkuttában, hogy a' tigris- és parducz-hús elegendőleg kipótolja a' marhahúst. Ő azt megpróbálta 's olyan jó levest készített belőle, hogy minden vendége tehenus-levesnek ismerte. Utoljára hát még beefsteak-et eszünk parduczból, és rostbeef-et tigrisből.

N a p r e n d s z e r.

A' nap, körülte pályázó planéták, ezeknek holdjaik, üstökösök, mellyek mérhetetlen utat elvándorolván, ezen mindent megvilágító 's melegítő égi test' közelébe vissza-vissza jönnek, teszik együtt a' naprendszert.

A' nap, középpontján azon iszonyu hézaknak, mellyben e' planéták, holdak és üstökösök mozognak, miudnyájokon uralkodik; mindnyájokat hatalmasan vonván magához, hosszudad-kerek pályán kénytetni jární öröklétü törvények szerint, és mindnyájan jótékony befolyásának köszönik az életet, fényt és meleget. Nagysága a' napnak hihetlenséggel határos; 1,400,000 oly nagy testek mint földünk, mellynek átmérője 1700 mértföldet felülmúl, kívánatnának meg oly nagy golyó' képzésére.

Planéták ezek, *Merkurius*, *Venus*, *Föld*, egy holdal, *Mars*, *Vesta*, *Juno*, *Ceres*, *Pallas*, *Jupiter* négy holdal, *Saturnus* héttel, *Uranus* hat holdal.

Ezen hatalmas golyók holdjaiknak kíséretében körüljárják a' napot, öntengelyeiken forogván. Ama' mozgástól függ éveik' hosszsága, ettől napjaiké. A' holdak, testörök vagy drabantok, többféle mozgást gyakorolnak, nem csak a' nap körül 's öntengelyeken forogván, hanem azon planéta körül is, mellyhez tartoznak.

A' planéták közül legközelebb áll a' naphoz *Merkurius*, közép távolsága attól 8,000,000 mértföldet tévén; ez legkisebb a' régiek előtt ismeretes hét planéta közt, és csak gyéren látható, mivel a' nap' vakító fénye elhomályosítja világát. Legjobban szemléltethetik, midőn a' napkarika előtt megy el, mivel akkor a' napra esik árnyéka, 's fekete foltként ötlük fel. Tömegére nézve a' föld' tizenhatod részével egyezik, forgásának ideje a' nap körül nem tudatik. Tengelyén 25 óra alatt fordul meg.

Venus 15,000,000 mértföldre van a' naptól, legtündöklőbb a' planéták közt, úgy hogy néha még nappal is látszik. Ha nyugot felé áll a' naptól és az előtt jelen meg a' láthatáron, hajnal-ösillagnak neveztetik, ellenben esti csillagnak, ha keletre áll a' naptól és utána megy le. Vénusnak, úgy látszik, légköre nagyon és felületén magas hegyek fedeztetek fel. A' nap körül 224 $\frac{3}{4}$ nap alatt fordul meg, tengelyén 23 óra és 22 percz alatt. Átmérője egy kevéssel kisebb a' földénél.

Földünk 21,000,000 mértföldnyire a' naptól, mellyet 365 nap, öt óra 's néhány percz alatt kerül meg; tengelye körül forgását 24 óra alatt végezi. Mindenkorí kísézője a' hold, melly tőle 51,600 mföldre van, 's vele együtt forog a' nap körül, a' föld körül 28 nap alatt végezvén pályáját. Ezen két testről bővebben értekezendünk más alkalommal.

Mars 32,000,000 mföldnyire a' naptól szinte légkörrel látszik birni; a' fényes tömegek gönczölein, (tengelye' végein) havas hegyeknek mondatnak. Futásideje a' nap körül tesz egy esztendő, 322 napot; tengelyén 24 óra 39 percz alatt fordul meg; ötszörte kisebb földünknel.

Már régóta gyanították, hogy a' Mar's és Jupiter közötti nagy hézakban még egy plané-

tának kell forognia, de ennek feltalására tett minden fáradoások sokáig sikertelenek maradtak. Végre egy helyett négy, de igen apró planéta fedeztetett fel, mi a híres *Olbers-t* azon gyanításra vezérlé, hogy azok bizonyosan valamely ismétlen ok miatt szétdarabolt világtest' töredékei; ezen nézetet más csillagászok is elfogadák, sőt némelyek azt hiszik, a reánk nézve oly rejtélyes üstökösöknek ugyan az rendeltetésük, hogy hasonló romlást okozzanak a világ üregében, 's a földnek is gyakran jövendöltetett már ilyen semmivél-tel; de mi *Laplace'* számításával vigasztaljuk magunkat, melly e' rettenetes történetet nagyon hihetlenné teszi. Egyébiránt a csillagászok is, kik szünetlenül vizsgálják az eget messze-látóikon, már jóval értesítenének bennünket a közelgető veszedelemről.

A' négy új planéták' egyikét, *Ceres*, *Piazzi* fedezte fel Palermóban januar' 1. 1801. Közép-távolsága a' naptól tesz valami 58,700,000 m. földet. A' nap körül 4 esztendő, 221 nap és 12 óra alatt végzi futását; tengelyforgásának ideje nincs tudva, mint a' többi háromnál, *Junónál*, *Vesta* 's *Pallasz-nál* is. — *Pallaszt* *Olbers* fedezte fel Bremában mart. 28. 1802. majd azon távolságban a' naptól, mellyben *Ceres*, 4 esztendő, 7 hónap és 11 nap alatt futja meg pályáját.

A' *Harding* által sept. 1. 1804. feltaláltott *Juno* 4 esztendő 128 nap alatt fordul meg a' nap körül, mellytől 55,000,000 mföldnyire van.

Végre mart. 29. 1807 fedezte fel *Olbers Vestat*, melly napköri forgására 3 esztendőt 7 hónapot tölt ki. Közép távolsága a' rendszer' fejtől úgy látszik 50,000,000 mföldet teszen. Ezen 4 planéta' legnagyobbika még nem tudatik bizonyosan, azonban mindnyájan kisebbeknek tetszenek holdunknál.

Jupiter 108,000,000 mföldre a' naptól, 1474-szer nagyobb földünkénél, 's legtemérdekebb a' planéták közt. A' nap ötszörte kisebbnek látszik ezen, mint földünkön. Napi pályáját 11 esztendő, 314 nap, tengelyét ellenben csak 9 óra 56 percz alatt végzi, következőleg huszon-ötör gyorsabban forog tengelyén mint a' mi földünk; felületének minden pontja az egyenlítőn 4800 mföldet halad egy óra alatt. *Jupiternek* van atmosférája, mint ez a' rajta ész-

revett foltokból nyilván kitetszik. Noha *Jupiter*, mint feljebb látók, 1474-szer nagyobb földünkénél, tömörségére nézve sokkal utána van, úgy hogy csak 328-szor annyi tömeget foglal mint ez. Négy holdjai vagy drabantjai nagy fontosságuk a' csillagászoknál.

Saturnus pusztá szemmel nehezen különböztethetik meg az álló csillagoktól; *Jupiter* után legnagyobb planéta, 1000-szer nagyobb a' földnél. Távolsága a' naptól 199,000,000 mértföld; 29 év, 5 hónap, 15 nap alatt fordul meg e' középtest körül; 10 óra 16 percz alatt tengelyén; hét hold kíséretti; azon kívül két nevezetes karika fogja körül, mellynek rendeltése felett még egészen homályban vagyunk.

Uranus, 400,000,000 mföldre a' naptól, bezárja a' naprendszer' többi planétainak pályakörét. A' nagyhirű *Herschel* fedezte fel mart. 13. 1781. Ez a' planéta kékes fényben mutatkozik, de pusztá szemmel ritkán vétethetik észre; ha lakosai vannak, azoknak 20-szor kisebbnek látszik a' nap mint nekünk. *Uranus* 2514 millio mföldnyi utját 83 esztendő, 29 nap alatt teszi meg a' nap körül; tengelyforgása nem tudatik. Átmérője 7200 mértföld; tekéje 85-szor nagyobb és 19-szer több tömege van mint a' földnek. Testörjeinek száma *Herschel* szerint hatra megy, mindazáltal semmi bizonyost nem lehet meghatározni, minthogy vizsgálhatása nagy nehézségekkel van egybekötve.

A' képünkön előterjesztett naprendszer középpontján a' nap vagyon planétáji pályájival, mint azok egymásra következnek. Az egyenes vonalok bal felől a' tizenegy planéta' pályátereinek hajlását mutatják. A' csillagnemű folt szegletben napot ábrázol, azon golyócskák pedig, mellyek a' vonalokat megszakítják, mutatják a' planéták' idomzatos távolságát ettől. A' látirányos vonal, közel a' kerékhez, a' földet mutatja. Jobb felől szemléltetik a' régiek előtt is már ismeretes hét planeta nagysági viszonyban helyzetetvén el egymáshoz. *Saturnust* könnyen megismerhetni karikájáról, azután következik a' hatalmas *Jupiter*, erre *Uranus* 's a' többi négy, *Föld*, *Venus*, *Mars*, *Merkurius*; az elsőül nem messze látszik a' hold, nagyság és távolsági idomzatában ahoz képest; a' hosszú vonal mindjárt a' szélén a' nap' fél karikáját jegyezi, egyszersmind ezen égitest és az

egy-egy planéták közötti nagyság - viszonyt is kijelölve.

A' hosszan ki nyúlt ellipsis, mely a' csaknem középen ábrázolt földpályát keresztül vágja, egy cométa' futását jelenti.

Egy udvari bolond' lakadalma.

Nagy Péter orosz czár birodalmának nemcsak nagyobbitására 's miveltségbeli emelésére fordítá figyelmét, hanem népe' erkölcsének finomítására is. Az ő idejeig szokásban volt és nagyra becsült hosszú szakáll elveszett apródonként alatta; a' keleti nemzeti öltözet lassanként a' külföldi nyugotival cseréltetett fel; más ételek jelentek meg a' nagyok' asztalain mint az előtt szokásban voltak éjszakon; a' dámák nem maradtak többé mint a' csigák házaikban, hanem tarsasági körbe léptek, 's jelenlétükkel többíték a' férjfiak' gyönyöreit. Ki azon kor' történetével csak egykevéssé ismeretes is, tudni fogja, mennyit tett ama' nagy ember az elkölesre, szokásra nézve is minden nehézség' ellenére.

Hogy az oroszokkal megéreztesse, mennyit nyerne a' szokásaik' változtatásával, azon alkalommal, midőn egyik udvari bolondja egy szép leánnyal összekelt, különös, de előre jól kiszámolt vendégséget tartat. — Mindkét nemű vendégeknek a' 200 év előtt szokásban volt moskovi öltözetben kellett megjelenniök. A' bojárak iszonyu magasságu kalpagokban tüntek elő, csudálatosan nyergelt lovakon; a' főbkeknek fék gyanánt ezüst lánczaik voltak, melyeknek szemei másfél hüvelyk szélességűek valának. A' farmatring és szügyelő apró ezüst lapokkal ékesítettek, melyek cseppetgyökként hangzottak össze. Ezen osztályban volt maga is a' czár, épen úgy öltözve mint a' többiek. Egy vén bojár, még szokatlanabbul öltözve, játszá e' napon a' czár' személyét.

Régi divatu alkalmatlan tatárszekereken mentek a' dámák, mindnyájan avult szokás szerint öltözködve. Sűrű kondoru ingujjak nyultak kéz fejköig, 5 hüvelyknyi sarkalj magasítá topánkaikat. Igy bukdotak, esőrömpöltek be a' terembe, hol az ácsaszár és a' patriarcha három lépesőü magas trónon várták a' vendégeket. Minden belépő nevéen szolitatott, azután kimért léptekkel közeledett a' trónushoz, megcsókálá előbb a' czár', azután a' patriarcha' kezét, 's egy korthy pálinkát kapott tőlök. Ezután különböző asztalnál ebédhez ültek. De az ételek régi konyha szerint készülvén, nem igen akartak ízletni; az ital, mely mint hajdan pálinka - 's méz-vegyületből állott, szinte nem

tetszett. Az oroszok' inye finnyásabb ételhez és italhoz volt már szokva. Félre a' régi asztallal! De haszontalan volt minden panasz. „Eleink így ettek 's ittak!“ adatott feleletül, 's egy pohárka ser, egy csep bor sem adatott a' szomjas vendégeknek. A' vendégséget régi moszkói táncz váltá fel a' duda 's tehen-kürt' zajos lármája közt. Az új házaspár a' csikorgó tél' daczára is, régi szokás szerint, egy fütellen kerti házba vezetett, hol násznyoszolyája vala, 's az egész éhes, szomjas és fagyos társasággal szívből átkozta a' régi szokásokat.

H o l d a s.

Az álomkóbor' vagy holdas' állapotja igen különös éjjeli járdogálása alatt. Vannak olyanok, kik minden kérdésre igen okosan felelnek, és nagy vigyázattal kerülnek ki minden veszedelmet újtjokon. Mások a' legveszélyesebb dolgokhoz fognak, felmásznak a' háztetőre és sokféle kalandot állanak ki. Ezen állapot, úgy látszik, egy neme az álomnak, mellyben a' képzelet rendkívüleg megelevenül, de egyszer'smind a' külső, a' holdas körül valóban létező tárgyak a' tizagán adja elő, mivel az ilyen lelki beteg mindenre figyel, mi közelében van, p. o. a' széket elteszi lába alól, azután ismét visszateszi, az ablakot kinyitja 's ismét bezárja 's a' t. Rendesen azzal foglalatalkodik éjjeli vándorlása alatt, mit nappal ébrenlétekor szokott tenni; a' kereskedő árul 's pénzt olvas, a' tudós ír 's olvas, az inas felszolgál, a' gyógyszeráros orvosságot készít. Az álomkóbor semmit sem tud állapotjáról, mert ha másnap elbeszéltetik neki a' mit mondott és cselekedett, semmire sem emlékezik. Csak erőszakos benyomás, például hidegvizzel megöntés, de mi nagyon veszedelmes, mert rögtön megütheti a' szél, vagy ismeretes hang, például saját neve, ébreszthetik fel 's hozhatják eszméletré. Ezen állapotnak tulajdonkénti okán még nem egyeztek meg; annyiban bizonyos, hogy az öreg korban elvész, és hogy erős szenvedélyü 's heves vérü embereknek szokott megtörténni, kik könnyen megharagusznak vagy szomorúságra hajlandók.

Horst ismert egy holdast, ki álmában lement a' lépesőn, végig az udvaron a' konyhába, azután nagy vigyázattal a' kútba leereszkedett, és midőn a' vizet elérte, felkiálta: Ó esontom! segítsétek ki! Az emberek elösiettek 's kihúzák a' kútból.

Heer Henrik azt beszéli egy fiatal korától fogva holdas emberről. Ez nappal verseket csinált, melyek azonban nem akartak neki mindig jól elsülni. Ily alkalommal felkelt éjszaka 's álmában elővév éirószerét; elkezdett irni, 's

hangosan olvasá költeményét. Ha munkája el-sült, szívéből örvendezett ötletein és hangosan kaczagott, sőt azt kívánta, hogy laktársa is kaczagjon vele. Ezután ismét összeraká papirosait, bezárá íróasztalát, levetközék ujo-lag és mind addig aludt, míg felköltetett. Ha azután mondatott neki mit tett éjszaka, legke-vesbé sem emlékezett róla, 's bámulva látá költeményét önkezétől kijobbítva.

Egyébiránt a' közönséges álomnál az is felöltő jelenet az emberen, hogy némelyek nagy-on ébren, mások nagyon mélyen alusznak; némelly nemzeti ember, mihelyt felébred, mindjárt teljes eszméletén van, 's azon pillan-tatban tudja, mit kell tennie, mások ellenben ne-hezen jönnek magakhoz, 's előbb mintegy ki kell dörzsölniök az álmat szemökből, hogy tö-kéletes eszméltre jussanak. A' németek pél-dául azon népek közé látszanak tartozni, mely-lyek nem könnyen ébrednek fel, még kevésbé vagynak mindjárt magoknál felébredés után. Ellenben az orosz első szóra mindjárt fenn van 's azon pillanathan tudja, mihez kelljen fognia, minden álomosság tüstént elenyészvén róla. Ugyanezen jelenetet vette *Alberti* észre Áfri-kában a' Kaffereken. Ezek, ugymond, nem so-káig alusznak, de felettebb mélyen és nyugod-tan, és ha felébresztetnek, semmi bódulat nem vétetik rajtok észre; az álomosság rögtön oda van; fegyvereikhez kapnak és tovább mennek, mintha nem is aludtak volna.

Vannak emherek, kiket nagyon nehéz fel-költteni, 's még nehezebb felébresztés után ma-gokhoz hozni, álmuk pedig oly mély, hogy világok sülyedhetnének el mellettök, kivált ha még csak most aludtak el. Az ébrenalvás nem csak gyakran jobb, hanem újitób is mint az erős.

N a p l ó.

October' 11-kén 1531 útközet *Cappel* mellett *Sweitzban*, a' már reformált *Zürch* 's a' catholicus *Luczern*, *Swycz*, *Uri*, *Unterwalden* és *Zug* kantonok közt, mellyben a' zürchi fővezér és vallás-reformátor *Zwingli* Ulrik elesik.

- 12-kén 1793 kegyetlen vérontás *Lyon-ban*, melly majusban a' jakobin muni-cipalitást letévén, a' convent által os-trom alá vétetett és oct. 10-kén kény-telen lévén megadni magát, azok, kik vétkeseknek tartattak, százanként haj-tattak össze a' piacon és kartáccsal agyonlövettek.

October' 13-kán 1815 *Murat* Joachim, egy ca-horsi vendégfogadós' fia, ki bátorsága által *Napoleon*' segédjévé 's utóbb só-gorává lévén, végre a' nápolyi koronát elnyerte. *Napoleon*' megbukása után már közel volt ahoz, hogy királyságát megtartsa, midőn alattomos árulásai 's végre nyilvános lázadási következésé-ben elfogadtatott, bilincsekben *Pis-zoba* vitetett 's ott a' hadtörvényszék által halálra ítéltetvén, agyonlövettet. — 1822 meghal *Conova* Antal, az újabb kor' leghíresebb szobrása.

- 14-kén 1831 a' török nagydíval, *Cara Ali*, ki egészen tönkre lett flottájával a' *zantei* kikötőbe vonult, a' lakosok által kéntelenítetik szomorú állapotjában a' tenger' síkjára ereszkedni.
- 15-kén 1493 VI *Alexander* pápa egy vonal által elhatározza Spanyolország' és Portugália' birtokát az új világban. — 1815 *Napoleon sz.* Helenán megér-kezik. — 1820 meghal herczeg *Swar-czenberg* Károly, a' szövetséges Euro-pának böles és körültekintő fővezére.
- 16-kán 1793 a' szerencsétlen francia királyné *Maria Antoinette*, *Maria The-rezia* császárné' leánya, nyaktilóval ki-végeztetik. — 1813 oriási 's követ-kezéseiben egyetlenny útközet *Lip-cséné*, melly három napig tartván, Eu-ropanak bilincseit széttöré.
- 17-kén 1812 *Napoleon* Moszkóbul visz-szavonul. Miután hajdani népván-dorlásokhoz hasonló sokaságu seregé-vel Oroszországba nyomulván, az orosz had sikeretlenül törekedett két véres útközetben, *Smolenszknél* és *Mozaiszknál* sebes jöttében feltartóztatni a' rettenetet, e' hódító sept. 14-kén győzedelmi bemenetelét tartá a' czá-rok' régi lakhelyébe; de az már lán-gokban állott mint Európa' új szabad-ságának fáklyája. *Napoleon* tehát, éhség, hideg 's a' közelgető orosz nagyobb sereg miatt kénytelenítetett magát azon híres visszavonulásra ha-tározni, melly száználküli seregét megsemmisíté 's az európai szabad-ságnak hajnalát feltünteté.

P O Z S O N Y B A N,

ifj. Schmid Antal' betűjével és költségén.